

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ «ТРАГІЧНОЇ ПОЕМИ» ПАУЛЯ ЦЕЛАНА «ФУГА СМЕРТІ»

Tetjana Iljina. *Künstlerische Besonderheiten „des tragischen Poems“ von Paul Celan „Todesfuge“*. In diesem Artikel betrachtet man die Besonderheiten der Fabel, künstlerische Eigenartigkeit des Poems vom berühmten deutschen Dichter Paul Celan «Todesfuge», das als die beste Leistung der Postmoderneliteratur gilt.

Пауль Целан (1920–1970) – видатний австрійський поет і перекладач з українським корінням, один із найбільших німецькомовних ліриків ХХ століття, автор багатьох поетичних книг: «Пісок із урн» (1948), «Мак і пам'ять» (1952), «Від порога до порога» (1955), «Мовні ґрати» (1959), «Троянда нікому» (1963), «Переведення подиху» (1967), «Нитки сонця» (1968), «Диктант світла» (1970), «Рештка снігу» (1971).

За свою творчість Пауль Целан удостоєний багатьох престижних нагород, в тому числі й літературної премії міста Бремена (1958) та найвищої у Німеччині літературної премії імені Георга Бюхнера (1960). Целан – це псевдонім-анаграма його справжнього прізвища Анчель – Пауль Лео Анчель.

Твори поета перекладали і видавали багатьма мовами світу. Українською мовою низки поезій Пауля Целана перекладали Ми-

кола Бажан, Леонід Череватенко, Марко Білорусець, Марина Новикова, Мойсей Фішбейн, Василь Стус. Але найбільший внесок у цю справу зробив Петро Рихло, який видав збірку поезій Паула Целана «Меридіан серця» у власних перекладах.

Через долю поета прокотилася найжахливіша трагедія ХХ століття – Друга світова війна з її руйнаціями, смертями мільйонів людей. Як особисту трагедію сприйняв поет і Голокост – масове, методичне винищення євреїв режимом фашистської Німеччини.

Визнаність прийшла до Целана у ранньому періоді його творчості, не стільки із-за його інновацій у німецькій поетичній мові та дивовижного, унікального ліризму, скільки із-за нав'язаної часом і середовищем політичності його знаменитої поезії «Фуга смерті». Вірогідно, Целан був би менш відомим, якби не цей вірш, що включений до всіх антологій німецької, європейської і світової поезії ХХ століття. «Фуга смерті» є найбільш антологізованим віршем ХХ століття німецькою мовою.

Досягнення Целана у розвитку його власної унікальної поетичної мови безпрецедентні. Вага і значення слова у його поезіях дуже велике. Він зробив можливим досягнення могутнього поетичного ефекту з мінімальним набором найбільш точних слів-метафор. Це – та рідкісна ситуація, коли поетична емоція не тільки передана правильними словами, з використанням інструменту метафори, а й, як дозволяє німецька мова, подібна конструкція, – емоція-слово-метафора, – стає однією поетичною подією.

Найбільш важливим для Целана німецькомовним поетом був Райнер Марія Рільке, а в російській поезії – Осип Мандельштам, якого Пауль Целан багато перекладав німецькою мовою, як і О. Блока, С. Єсеїна. Три центральні теми, які пройшли через все творче життя Целана – це пам'ять про матір, що загинула у нацистському концтаборі, Голокост – «катастрофа європейського єврейства», і поезія та особистість Осипа Мандельштама.

«Фуга смерті», знаменита поема Целана, була написана дуже молодим поетом під враженням від репортажу Костянтина Симонова про Майданек «Лагерь уничтожения», який було опубліковано у 1944 році у газеті «Красная звезда». Ця поезія з'явилася спочатку в

журналі «Contemporaine» в румунському перекладі Петре Соломона «Танго смерті» («Tangue Mortii») у травні 1947 року в Бухаресті. А згодом їй судилося стати найвідомішим віршем. «Фуга смерті» – реквієм людини, яка пережила Голокост, що сповнений почуття провини живого перед мільйонами знищених.

У творі, окрім основної, очевидної теми, – Катастрофи і втрати матері, – є й інші, менш помітні, глибинні прошарки: ідея діаспори, неприналежності, пошуки Всевишнього, і водночас – визнання абсолютної самоти, відчуження людини. «Фугу смерті» неможливо розглядати тільки як антифашистський твір, поезію на тему Голокосту. Цей вірш має більш загальний психологічний, культурний, філософський смисл.

Тема Голокосту доволі розроблена в світовій літературі. Однак поет, якого болить ця тема, знайшов власну форму відображення трагедії єврейського народу у власній творчості. «У «Фузі смерті» йде страшне протиборство двох непримиримих начал – жорстокості й гуманізму, варварства й милосердя, звіра і людини. Пауль Целан засобами різних видів мистецтва спробував передати трагедію Голокосту. «Фугу смерті» написано вільним віршем – верлібром. Автор також ігнорує розділові знаки, наповнює рядки сюрреалістичними образами. Так створюється особливий ритм, який розкриває біль поета, що сягає своїми витокami страшних часів Голокосту.

Завдяки новій поетичній мові Целан зміг відтворити у поезії трагічний образ свого століття, почуття загальної провини живих перед мільйонами безвинно загиблих, картину розпаду світу, занепаду людської культури. Криваві соціальні трагедії ХХ століття, жакливі події Другої світової війни сформували світогляд поета, який дуже часто називають «апокаліпсичним».

Целан творить нову лірику – розкуту, багатозначну, поліфонічну. «Фуга смерті» є модерністським зображенням трагедії Голокосту, ця поезія відзначається дивним поєднанням різних поетичних жанрів. Важко остаточно визначити жанр поезії «Фуга смерті», тому що Целан сполучає в ній, як і в багатьох своїх творах, кілька ліричних жанрів.

Назва твору до певної міри символічна. Слово фуга перекладається з латинської мови як втеча. В музиці ним позначають форму поліфонічного музичного твору, який будується на імітаційному проведенні однієї або декількох тем в усіх голосах за певним тонально-гармонічним планом. Власне, Пауль Целан вдався до музичної термінології не лише в назві твору, а й у його архітектоніці – він імітаційно провів через свою поему декілька тем.

Специфіка «Фути смерті» полягає в тому, що вірш поєднує в собі ознаки як медитативної, так і сугестивної лірики. До медитативної лірики належать твори, в яких домінують роздуми над вічними проблемами буття, у сугестивній – основний акцент робиться на передачу емоційних станів; вона заснована не стільки на понятійно-предметних зв'язках, скільки на асоціативному сполученні додаткових смислових та інтонаційних відтінках.

Твір побудовано на основі асоціацій, коли за словами прочитується зовсім інший зміст. Він вживає слова, образи, які в читача вибудовуються в логічний ланцюг: євреї, могила, танець перед смертю, який грають такі ж самі приречені, а поряд – інший образ з єврейської історії, що став набутокм світової цивілізації – Суламіт, за яким вгадується і Соломонова мудрість, і біблійна історія взагалі, де описано митарства народу, який фашисти заповзялися винищити дощенту.

Образи «Фути смерті» не стільки пробуджують до роздумів, скільки впливають емоційно. Як і музичний твір, «Фуга смерті» викликає в першу чергу емоційне переживання, шок, і лише потім усвідомлюється значення образів і асоціацій, які вони викликають. Згодом саме з цих асоціацій у читачів і накреслюються тема та мотиви твору. Лірика Целана – це протистояння і співіснування пам'яті і забуття: пам'ять примушує страждати від болю і жаху, але забути все – неможливо. Целанівські вірші емоційні настільки, наскільки може бути емоційним шок.

Цей поетичний твір – яскравий приклад астрофічного вірша. Строфований вірш поділяється на строфи, у творах же астрофічної форми рядки не групуються в одноманітно закінчені строфи – вони складають композиційні одиниці іншого типу. В оригіналі

«Фуга смерті» складається з 36 віршованих рядків (кількість ця не завжди зберігається перекладачами), які об'єднані у кілька строфом – змістово-композиційних структур з логічно завершеною думкою, що засновані на декількох лейтмотивах. У поемі Целана наявні 7 таких архітектонічних блоків.

Німецька мова в поезії Целана, на думку дослідників творчості Целана та його перекладачів, – Джорджа Штайнера, П'єра Жорисса, Майкла Гамбургера, Джона Фельстинера, – це, скоріше, переклад на німецьку з неіснуючої мови, як би мовити, власної внутрішньої мови Целана.

Поезія Целана у перекладі – це переклад перекладу, унікальний випадок в історії поезії. Особливий метод Целана, його славнозвісний новий словотвір, було проявом спроби відірватися від звичайної, щоденної, сталеної німецької мови. Ось чому дослідники творчості Пауля Целана вважають, що поет не тільки пережив Голокост, жадливі сторінки німецької історії, але й усю попередню німецьку мову.

Пауль Целан знайшов свій останній притулок у місті, «которое не может быть названо», – наприкінці квітня 1970 року у Парижі у неповних 50 років він кинувся з моста «усіх закоханих» Мірабо у Сену. У 1992 році у Чернівцях, де поет прожив половину свого недовгого життя, споруджено пам'ятник Паулю Целану скульптора Івана Салевича. Павло Павлосюк написав кантату «Фуга смерті» для незвичного складу музикантів: сопрано-соло, чоловічий секстет і камерний оркестр у складі струнних і двох тромбонів. Цей оригінальний музично-поетичний твір виконується у перекладі талановитого поета Василя Стуса. Особливості синтаксису поезії підкреслюють її музичну організацію: текст, позбавлений розділових знаків, лине, створюючи скорботну мелодію, в якій різні голоси лише розвивають і посилюють основну тему.

Кожний вірш Целана настільки унікальний, що може бути названий найбільш характерним для нього. Значення поетичного спадку Пауля Целана все більше проявляється й стає все більш актуальним у процесі культурного й мовного обміну в нашу епоху міграції людей і міграції душ. Целан був одним із тих майстрів слова, які

з величезною точністю утілювали в собі темний дух й до тепер не осмисленого до кінця бурхливого й трагічного ХХ століття.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Австрійська поезія в перекладах Мойсея Фішбейна // Всесвіт. – 2004. – № 5–6. – С. 147–161.
- Гаврилів Тимофій. Ідентичність тексту: українські спроби прочитання Целяна // Критика. – 2004. – № 5. – С. 25–26.
- Горбач А. Г. Духовний світ людини не має меж: українсько-німецькі літературні зв'язки // Дніпро. – 1996. – № 9–10. – С. 121–125.
- Марбахський журнал: Спеціальний випуск: Пауль Целан. – Чернівці, 2000. – № 90. – 160 с.